

ARHIVSKO GRADIVO ZA POVIJEST KOTARA GLINA I VRGINMOST OD 1939. DO 1941.

Boris Suljagić

UDK: 930.253(497.529.1)“1939/41“

Kategorizacija: Pregledni rad

Sažetak ► Gradivo koje bi eksplicitno govorilo o pokolju u glinskoj pravoslavnoj crkvi u razdoblju između 29. srpnja i 5. kolovoza 1941. nije pronađeno u dokumentima tijela javne vlasti NDH. Među ustašama je postojala zavjera šutnje o tim tragičnim događajima. Posredno se, međutim, mogu pronaći podaci u dokumentima o prijetvornom ustaškom pozivanju pravoslavnih žitelja na prekrštavanje u Vrginmost i umjesto toga pokolj onih koji su prisilno odvezeni u Glinu na tobožnje prekrštavanje. Razmjere zločina, a zatim i otpora srpskog stanovništva, dokumenti vojnih postrojbi NDH ipak nisu mogli prikriti. Članak poziva na veće korištenje arhivskih fondova Hrvatskoga državnog arhiva koji u dosadašnjim istraživanjima, nisu korišteni u dovoljnoj mjeri.

Summary ► No materials have been found amongst the documents of the public government institutions of the ISC that explicitly mention the massacre that took place at the Orthodox Church in Glina between 29 July and 5 August, 1941. There appears to have been a conspiracy of silence amongst the Ustashe regarding these tragic events. One does find, however, indirect evidence in documents related to the menacing Ustasha call to local Orthodox to a mass baptism at Vrginmost and the massacre that took place instead of those relocated forcibly to Glina for so-called baptism. The dimensions of the crime and the consequent resistance of the local Serb population could not be entirely concealed in the documents of the ISC military formations. The article calls for greater use to be made of the hitherto underutilised archival resources at the Croatian National archives.

Ključne riječi ► Hrvatski državni arhiv, fondovi javne vlasti, Glina, Vrginmost, ustaški pokolji

Key words ► Croatian National archives, government records, Glina, Vrginmost, Ustasha massacres.

<https://doi.org/10.17234/9789533792972.21>

FONDOVI TIJELA JAVNE VLASTI 1929. – 1941.

Relevantni arhivski fondovi tijela javne vlasti koja su obuhvaćala znatna područja današnje Republike Hrvatske u Hrvatskom su državnom arhivu (HDA) za razdoblje 1929. – 1941. sljedeći:

HR-HDA-144 Savska Banovina Upravno odjeljenje (SBUO) i

HR-HDA-145 Savska Banovina Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu (SBODZ)

te fondovi Banovine Hrvatske:

HR-HDA-155 Banovina Hrvatska Kabinet Bana (BHKB)

HR-HDA-156 Banovina Hrvatska Predsjednički ured Bana (BHPr.U)

HR-HDA-157 Banovina Hrvatska Odjel za unutarnje poslove (BHOUP) i

HR-HDA-158 Banovina Hrvatska Odjel državne zaštite (BHODZ).

HR-HDA-144 SBUO bavio se, između ostalog, nadzorom nad radom političkih stranaka i udruženja te je vodio brigu o čuvanju javne sigurnosti i poretka. Odjeljenje su činili: 1) opći upravni odsjek, 2) odsjek državne zaštite i 3) odsjek za samouprave. Pitanje državne zaštite bilo je toliko istaknuto da je u HDA-u odlučeno da se iz SBUO-a izdvoji posebni fond SBODZ. Taj je odjeljak posebno brinuo o državnoj sigurnosti što je podrazumijevalo suzbijanje antidržavne propagande te nadzor nad radom političkih stranaka i raznih društava.

U arhivskim fondovima tijela javne vlasti Banovine Hrvatske (1939. – 1941.) postoje dokumenti koji se odnose na kotareve Glinu i Vrginmost. U fondu HR-HDA-155 Banovina Hrvatska. Kabinet Bana (BHKB) nalazi se izvješće odbora mjesne organizacije Hrvatske seljačke stranke (HSS) u Glini o situaciji Hrvata na tom području.¹ Važno je napomenuti da je Vodič rađen u šezdesetim godinama 20. stoljeća, a spomenuti fondovi

Banovine Hrvatske (BH) u to su vrijeme obuhvaćali manju količinu arhivskoga gradiva. Zbog toga Vodić prikazuje manji broj kutija za pojedini fond i time netočne brojeve kutija u kojima se nalaze traženi predmeti. Za narudžbu gradiva zato se danas koriste ažurirani inventarni popisi pojedinih fondova. To omogućuje da se signature predmeta koji zanimaju istraživače sravne s ažuriranim brojevima kutija pa se tako traženi predmeti mogu pronaći u kutiji u kojoj se danas nalaze. U bilješkama na dnu stranice navode se ažurirani brojevi kutija. To omogućuje da se naručuju kutije i u njima pronađu traženi predmeti.

Nadalje, dokument o zabrani rasturanja letaka „Srpski seljački narode” na području Vrginmosta,² javlja o uhićenju Branka Mraovića i kolega studenata zbog pisanja komunističkih parola.³ Za 1941. možemo pronaći prijedlog za razrješenje općinskoga odbora općine Bučica u glinskom kotaru zbog političke nepouzdanosti.⁴ Navedeni dokumenti fonda HR-HDA-155 BHKB vjerojatno nisu jedini koji se odnose na kotareve Vrginmost i Glinu. Popis pojedinih dokumenata u Vodiću ukazuje na broj od samo 38 kutija spisa, iako se na početku tog istog Vodića spominje broj od 87 kutija koje pripadaju fondu. Danas fond čini 121 kutija, od kojih se jedna kutija odnosi na povjerljive spise, 93 kutije na opće spise, 9 kutija na spise referade za štampu te 18 kutija koje sadrže dozvole boravka. Osim toga, za pretraživanje fonda stoje nam na raspolaganju dva uruđbena zapisnika, jedan za povjerljive i jedan za opće spise.

Ono što je u popisu pojedinih dokumenata u Vodiću označeno kao politički nebitno možda za našu temu jest politički bitno. To je još jedan razlog zašto treba pažljivo pregledavati spise fonda HR-HDA-155 BHKB.

Fond HR-HDA-Banovina Hrvatska. Predsjednički ured Bana (BHPr.U) ima samo 15 kutija i, što je još važnije, bavi se službeničkim odnosima u koje spadaju postavljenja, imenovanja, premještaji, stavljanje u mirovinu te postavljanje ispitnih povjerenstava i disciplinskih povjerenstava.

Sasvim je drugačija situacija s fondom HR-HDA-157 Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove (BHOUP). Taj je odjel nastavljao djelatnost fonda HR-HDA-144 SBUO. Imao je nadzor nad radom društava, a bavio se i suzbijanjem kriminaliteta. BHOUP se dijelio na:

- 1) upravni odsjek
- 2) samoupravni odsjek
- 3) redarstveni odsjek

4) vjerski odsjek

5) odsjek za civilnu zaštitu i vojne poslove

6) računski odsjek.

Ti odsjeci su imali svoj nastavak u Ministarstvu unutarnjih poslova NDH.

U općim spisima fonda nalaze se izvješća o radu zajedničkih povjerenika za Glinu, kao i zapisnik o diobama kućnih zadruga na području Gline.⁵ Pregledi poslovanja općina među kojima se nalazi i onaj za Glinu nesumnjivo su važno gradivo.⁶ Razrješenja dužnosti predsjednika općine i općinskih odbornika odnose se na općinu Mali Gradac.⁷ Isto tako, dokumentirana su razrješenja za općinu Kraljevecani⁸ i za općinu Maja – Glina.⁹ O diobi zadruga, kao i o poslovnom izvješću radničkog povjerenika i o brojčanoj evidenciji rješavanih predmeta za Glinu imamo također gradiva.¹⁰ O diobama zadruga je riječ i u dokumentu na stranici 84 Vodića.¹¹ Za područje kotara Glina nalazimo podatke o pregledu poslovanja upravne općine Mali Gradac.¹² Na općinu Vrginmost odnosi se konverzija zajma u korist štedionice u Zagrebu.¹³ Stanovnici Gračanice na području kotara Gline negoduju prilikom podjele drva.¹⁴ O propisu i uplati javnih daća imamo također sačuvane podatke.¹⁵ Jedan dokument nam govori o pregledu upravnog poslovanja općine Klasnić.¹⁶

Pregledi blagajničkog poslovanja dokumentirani su za općine Banski Grabovac¹⁷ i Kraljevecani.¹⁸ Pregled poslovanja upravne općine Vrginmost dobio je broj 16501.¹⁹ Odjel odobrava pravila Srpske seljačke čitaonice u Vlaoviću,²⁰ općina Jukinac mijenja naziv u Glina II,²¹ a javljaju se i pregledi poslovanja upravnih općina Mali Gradac²² i Stankovac.²³ Kada je riječ o pregledima blagajničkog i sveukupnog poslovanja područnih banovinskih nadležstava za područje Gline, tu je dokument iz 1940.²⁴ Dokumentiran je i pregled poslovanja kotarskoga načelstva Klasnić – Glina.²⁵ Općina Maja predstavljena je pregledom poslovanja,²⁶ a općina Stankovac ponovo se javlja u pitanju pregleda poslovanja nadležstava.²⁷ Na spomenuta pravila Srpske seljačke čitaonice u Vlaoviću odnosi se još jedan dokument.²⁸

Godina 1940. vrijeme je općinskih izbora. S tim u vezi kotarski načelnik iz Vrginmosta šalje predstavku u predmetu osiguranja reda i mira kod provedbe općinskih izbora.²⁹ Javlja se i dokument o pravilima pjevačkog društva „Svačić” koje je iz Gline.³⁰ Iz Malog Graca stiže izbor općinskog odbora,³¹ a nalazimo i izmjene općinskog statuta o službeničkom statusu za Vrginmost.³² Ista problematika, izmjene općinskog statuta o službenič-

kom statusu, javlja se i za Banski Grabovac.³³ O izmjenama statuta općine u vezi s nagradom predsjednika općine govori dokument za općinu Klasnić.³⁴ Zatim, tu su pregledi blagajničkog poslovanja za Vrginmost³⁵ te izvješća o stanju opće uprave i radu za Vrginmost,³⁶ kao i pregled blagajničkog poslovanja za Glinu.³⁷ Jedan dokument se bavi pregledom poslovanja područnih banovinskih nadležstava vezano uz Klasnić.³⁸ Podatke o osobama izabranim na izborima za općinske odbornike u Glini možemo pronaći u dokumentu 16985 iz 1941.³⁹ O Glini se radi i u slučaju pregleda poslovanja područnih banovinskih nadležstava.⁴⁰ Možemo pronaći podatke o napadu na radnike na području Vrginmosta.⁴¹ Kako kotarska predstojništva pomažu siromašnim općinama vidi se za Vrginmost.⁴²

Bitno je napomenuti da je prema tom Vodiču fond HR-HDA-157 BHOUP imao 221 kutiju. On danas ima 275 kutija. Dakle, postoji vjerojatnost da bi se o kotariima Glina i Vrginmost moglo pronaći još dokumenata. Situaciju dodatno usložnjava podatak da su za cijeli fond sačuvane samo dvije uredske knjige. Drugim riječima, preostaje nam pregledavanje desetaka arhivskih kutija fonda.

Fond HR-HDA-158 Banovina Hrvatska. Odjeljak za državnu zaštitu (BHODZ) pruža nam manje podataka o predratnoj situaciji s obzirom na to da sadrži sedam uredskih knjiga i 70 kutija. Odjeljak za državnu zaštitu bio je zadužen za sigurnosni i obavještajni nadzor nad političkim i drugim sumnjivim osobama i udruženjima što je obuhvaćalo izvješća povjerljive prirode o pojedinim osobama. Pratio je održavanje političkih zborova i sastanaka i vodio evidenciju tiska i letaka te radio na suzbijanju komunističke akcije i vodio evidencije o njoj. Tako nalazimo izvješće o održavanju proslave u povodu posvete škole u Glini.⁴³ Nalazimo i izvješće o napadu na šumu Pećine kod Majskih Poljana,⁴⁴ a javlja se i o organiziranju mjesnog odbora Jugoslavenskog narodnog pokreta „Zbor” u Banskom Grabovcu.⁴⁵ Zatim, u Glini je zabranjen zbor srpskog pokreta,⁴⁶ a BHODZ je pratio i održavanje glavne skupštine Sokolskog društva.⁴⁷ Nalazimo obavijest o haračenju šume Biljeg koje su počinili žitelji u Glini.⁴⁸ Pratio se isto tako i rad godišnje skupštine Seljačkog kola u Glini.⁴⁹

ZBIRKE GRADIVA NASTALE RADOM NEKADAŠNJEG ARHIVA INSTITUTA ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA HRVATSKE

Zbirke gradiva nekadašnjeg Arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske nezaobilazni su izvor za lokalnu povijest, pa tako i povijest Gline i Vrginmosta uoči Drugoga svjetskog rata. Među njima svakako treba navesti:

HR-HDA-1352 Grupa V (Pobune, štrajkovi i pokreti radnika i seljaka), 12 kutija.

HR-HDA-1353 Grupa VI (Građanske stranke i društva), 83 kutije.

HR-HDA-1354 Grupa VII (Režimske i reakcionarne organizacije), 22 kutije.

HR-HDA-1359 Grupa XVI (Teror vladajućeg režima), 46 kutija.

HR-HDA-1361 Grupa XVIII (Cenzura i zabrana tiska), 40 kutija.

HR-HDA-1363 Grupa XXI (Politička situacija), 142 kutije.

HR-HDA-1364 Grupa XXIII (Izbori u Kraljevini Jugoslaviji), 31 kutija.

Za sve navedene zbirke arhivskoga gradiva u HDA-u se mogu dobiti na korištenje analitički inventari što znači da se mogu pretraživati po nazivima naselja na koja se odnose pojedini dokumenti.

FONDOVI TIJELA JAVNE VLASTI NDH U HDA-U

Ministarstvo unutarnjih poslova NDH (MUP NDH) naslijedilo je organizaciju Odjela za unutarnje poslove Banovine Hrvatske. Prema naredbi zamjenika Poglavnika sve upravne poslove do konstituiranja Vlade NDH trebali su obavljati odjeli Banovine Hrvatske.⁵⁰ Tako su upravni i vjerski odsjek postali Odsjek za unutarnju upravu. Odsjek za samouprave je nastavio raditi pod istim nazivom, a isto je vrijedilo i za Redarstveni odsjek. Odsjek za civilnu zaštitu i vojne poslove prešao je u sastav novoosnovanog Ministarstva domobranstva, kasnije Ministarstva oružanih snaga.⁵¹ U nekadašnjem Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske za dio dokumenata MUP NDH napravljen je analitički inventar u sedam knjiga. Ipak, riječ je samo o dijelu dokumenata. Budući da uredske knjige koje bi mogle poslužiti kao registraturna pomagala za taj fond gotovo uopće

nisu sačuvane, preostaje da se osim korištenja analitičkog inventara redom pregledavaju kutije fonda. Karakteristika je analitičkih inventara da opisuju sadržaj pojedinih dokumenata, čime se može vidjeti koji se dokumenti odnose na Glinu i Vrginmost. Dio fonda za koji nije napravljen analitički inventar moguće je koristiti pregledavanjem 14 kutija Odsjeka za unutarnju upravu (II-A) za 1941. (kutije 96 – 109). Odsjek za samouprave (II-B) ima samo za 1941. 37 kutija (kutije 119 – 155). Redarstveni odsjek (II-C) za istu godinu sastoji se od 9 kutija (kutije 190 – 198). Za stvaranje slike o prvoj ratnoj godini imamo na raspolaganju još i kutije 1, 23 – 29 te 301, 303, 304 i 305. Dakle, čak 63 kutije je potrebno pregledati kako bi se ustanovilo što je sve sačuvano o našoj temi.

Fond koji dosada nije korišten u većoj mjeri za istraživanje jest fond HR-HDA-1076 Ministarstvo državne riznice. Odjel za novčarstvo, imovinu i dugove. Ured za podržavljene imetak (PONOVA). Sadržava brojne dokumente o oduzimanju imovine Srba u NDH, uključujući kotareve Glina i Vrginmost. Fond je prije bio korišten u svrhu istraživanja iseljavanja Srba iz NDH u Srbiju, uglavnom 1941. Već na stranici 35 sumarnog inventara imamo podatke o seriji Srpski odjel (odsjek) koja ima ukupno 6 uredskih knjiga i 107 kutija. Pomoću urudžbenih zapisnika (knjige 66 – 69) i kazala (knjige 70 i 71) možemo pretraživati gradivo u kutijama 441 – 547.⁵² Na stranici 49 sumarnog inventara nalazimo podatke o kotaru Glina koji se mogu naći na karticama pokretne imovine izdane na čuvanje izvan posjeda.⁵³ Te su kartice nastale pod nadležnošću Gospodarskog odsjeka. Među predmetnim spisima fonda možemo pronaći seriju N – napustili područje NDH.⁵⁴ Pomalo obeshrabrujuće izgleda podatak da ta serija ima 185 kutija. Međutim, za pretraživanje nam služe dvije knjige upisnika (knjiga 135 i 136) i dvije knjige kazala (knjige 137 i 138). Te knjige pokrivaju cijelo razdoblje od 1941. do 1945. Sljedeća serija I – iseljeni s područja NDH također ima znatniji broj kutija, ukupno 97. No, i tu seriju možemo pretraživati pomoću upisnika i kazala.⁵⁵ Riječ je o uredskim knjigama 139 – 142. Serija R – potraživanja od Srba sastoji se od samo dviju knjiga (knjige 143 i 144) i od dviju kutija (1537 i 1538).⁵⁶ Serija predmetnih spisa *Poduzeća* ima, između ostalog, kartice poduzeća prodanih na kredit gdje nalazimo i glinska poduzeća.⁵⁷ Postoje i kartice poduzeća kojima upravlja povjerenik, gdje isto tako imamo podatke o Glini.⁵⁸ Napokon, imamo i kartice povjerenika koje sadrže i Glinu.⁵⁹ Od knjiga

tu su kazala poduzeća iz provincije (knjige 159 i 160) te imenik poduzeća i povjerenika u provinciji (knjiga 169).⁶⁰

Kao izuzetno značajnu seriju naveo bih seriju predmetnih spisa *Nekretnine*. Među karticama nekretnina nalazimo i one za Glinu.⁶¹ Od knjiga su zastupljene i knjiga kazala, prema mjestu, posjeda Srba predanih Zavodu za kolonizaciju (knjiga 198) te očevidnik podržavljenih nekretnina u pokrajini (knjiga 200).⁶² Iako ta serija ima samo osam kutija spisa, u njoj možemo pronaći izvode iz zemljišnih knjiga složene abecedno. Tako kutija 1691 ima po abecedi poredane katastarske općine od k. o. Drenjski Slatnik do k. o. Križ. Među njima se nalazi i k. o. Glina.⁶³ Od vrijednosnih papira navode se u jednoj od podserija dionice. Kartice dioničara upoznaju nas s podatkom da su na udaru Državnog ravnateljstva za ponovu (PONOVA) bili i dioničari i dionička društva iz Gline i Vrginmosta.⁶⁴ U seriji predmetnih spisa *Imovina* imamo ukupno 17 knjiga i 14 kutija.⁶⁵ Riječ je o zapisnicima o oduzetoj imovini Srbima. Oni su u obliku dosjea, pa tako imamo dosje za Glinu u kutiji 1763, a u kutiji 1766 dosje za Vrginmost.⁶⁶ U kutiji 1771 su popisi opasnih, nepoćudnih, bogatih i uglednih Srba, između ostalog, i za Glinu i Vrginmost. Osim toga, imamo i razne popise i zapisnike imovine, od kojih su u kutiji 1772 popisi za Glinu, a u kutiji 1775 popisi za Vrginmost. Ta serija ima obrasce I, II i III. Obrasci I čine popise nekretnina, dok obrasci II obuhvaćaju živi i mrtvi kapital inventara iseljenika. Pod obrascima III imamo popise zaliha žitarica, krme i drugo. Na to se odnose knjige 264 – 268 i djelomično kutija 1769 te kutija 1770.⁶⁷ I na kraju, u seriji predmetnih spisa *Iseljavanje i useljavanje, logori*, dijele se kartice iseljenih, između ostalog, i na kartice transportiranih Srba po kotarima. Među njima smještene su i kartice za Glinu i Vrginmost. Količinski veću skupinu čine kartice Srba koji su napustili područje NDH, koji su iseljeni, koji su se odmetnuli, umrli ili ubijeni. Riječ je o 0,82 d/m što je ekvivalent količini od 8,2 kutije. Navedene kartice složene su prema abecedi prezimena.⁶⁸ Svakako, vrijedno arhivsko gradivo koje može poslužiti za istraživanje o stradanjima Srba u NDH.

Mnogo veća količina gradiva odnosi se na kartice imovine iseljenih, po kotarima. Te su kartice u dužnim metrima količinski 7,18 d/m. U kutijama bilo bi to čak 71,8 kutija. Nije uopće čudno da među njima nalazimo i kartice o Glini. U cjelini druge kartoteke razrađena je cjelokupna vrijednost imovine iseljenih pa kartice za se-

ljake, posjednike i veleposjednike sadrže podatke o imanjima kao što su količina i vrsta zemljišta, gospodarske zgrade te broj i vrstu životinja i zalihe žitarica, krme i drugo. Među brojnim imanjima iskazana su i ona iz kotareva Glina i Vrginmost. U nešto manjoj skupini koja se sastoji od kartica za trgovce, industrijalce, trgovačke zastupnike, bankare, ljekarnike i obrtnike svoje mjesto zauzima i kotar Glina.⁶⁹ U kutiji 1776 radi se o iseljenim Srbima.⁷⁰ Djelatnošću nove vlasti nastali su novi popisi imovine i razni zapisnici. Naime, u lipnju 1945. PONO-VU je preuzela vlast Narodne Republike Hrvatske. Tako su i nastali popisi u kutijama 1780 i 1781.⁷¹ Među knjigovodstvenim karticama podfonda *Računovodstveni spisi* imamo kartice knjiženja podržavljene imovine za čitav niz mjesta u kotaru Glina (Jukinac, Maja, Kraljevačani).⁷² Kartice skupina N (napustili), I (iseljeni) i S (narušavatelji reda) odnose se, između ostalog, i na Glinu i Vrginmost.⁷³ Od logora bi se mogao izdvojiti logor Sisak u Capragu čija knjiga 464 sadrži indeks Srba transportiranih u Srbiju, a kutije 1840 – 1847 sastoje se od dokumenata vezanih uz Srbe.

Donekle posebni, izdvojeni status ima HR-HDA-1549 Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti NDH i NOP-a (Narodnooslobodilačkog pokreta). Ona se sastoji od dokumenata razne provenijencije sređenih po skupinama: obavještajni materijali, policija, domobranstvo, politički zatvorenici i ustaški pokret. Poslije Drugoga svjetskog rata izrađena su kazala za osobe koje se navode u dokumentima zbirke pa se tako ona može pretraživati i iz nje naručivati. Za treću skupinu (domobranstvo) izrađen je, osim toga, i inventarni popis koji isto tako može poslužiti za naručivanje gradiva.

FONDOVI VOJNIH POSTROJBI I USTANOVA NDH I NOP-A U 1941.

U izlaganju Alexandera Korba na znanstvenom skupu o tome što se dogodilo u glinskoj pravoslavnoj crkvi od 29. srpnja do 5. kolovoza 1941. istaknuto je da je pokolj u Glini na kraju srpnja i početku kolovoza 1941. vrlo oskudno dokumentiran u njemačkim arhivima. Spomenuo je i da su Nijemci uglavnom prihvaćali objašnjenja o događajima i ekspertizu kakvu su im nudile ustaše.

Tu se otvaraju dva problema koji su vezani uz pokolj u glinskoj crkvi, kao i kontekst u kojem su se odvijali ti tragični događaji. Prvi je problem jesu li Nijemci više vjerovali ustašama ili domobranima. Drugi ulazi u srž

problematike: zašto je tako malo dokumenata o ustaškom pokolju u glinskoj crkvi?

Na oba pitanja bismo prije dvadeset i više godina teže mogli naći odgovor. U međuvremenu su u Hrvatskom državnom arhivu (HDA) sređeni arhivski fondovi HR-HDA-223 Ministarstvo unutarnjih poslova NDH (MUP NDH), HR-HDA-487 Ministarstvo oružanih snaga NDH (MINORS NDH), HR-HDA-488 Glavno zapovjedništvo oružništva NDH (GZO NDH), HR-HDA-1196 Oružničke pukovnije NDH te fond HR-HDA-1200 Oružničke postaje NDH. Važan je tu i još jedan faktor, a to je nepravedna zapostavljenost istraživanja zbirke mikrofilmova HR-HDA-1450. Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koji se odnose na Hrvatsku još nije cjelokupno istražena, a mogla bi možda ponuditi odgovor na navedena pitanja. Historiografija je u međuvremenu radila korake u smjeru iznijansiranijeg prikaza odnosa domobranske vojske i ustaša.⁷⁴

Za kontekst događaja u formativnom razdoblju NDH, od travnja do kolovoza 1941., izuzetno je važno upoznati se s politikom koju od samih početaka provodi vojska NDH. Jedan od vodećih ljudi u Ministarstvu domobranstva generalmajor Vladimir Laxa daje 30. travnja naredbu da se osnuju doglasne (obavještajne) službe pri svakom divizijskom području vojske NDH. Časnici zaduženi za obavještajni rad pri divizijskim područjima morali su stupati u kontakte s državnim i samoupravnim vlastima, oružništvom (žandarmerijom), glavarima željezničkih postaja, predstojnicima pošta i pouzdanim građanskim licima, dakle konfidentima kako bi prikupljali informacije i slali ih vojnom vrhu.⁷⁵ Područje NDH bilo je u vojnom pogledu podijeljeno po uzoru na podjelu iz Kraljevine Jugoslavije.⁷⁶ Na taj je način Savsko divizijsko područje sa sjedištem u Zagrebu bilo nadležno i za glinski kotar. Zapovjednik Savskog divizijskog područja Balley javlja već 2. svibnja kako je odredio pješackog satnika Krešimira Polića za tu dužnost. Kao dobru referencu pripisuje se Poliću to što je već u vrijeme Kraljevine Jugoslavije završio tečajeve za obavještajce. U radno iskustvo ubrajao mu se i rad u obavještajnom centru Glavnog đeneralštaba kraljevske vojske u Splitu.⁷⁷

Događaji u glinskom kotaru kao i na cijelom prostoru Banovine i Korduna već u svibnju imaju svoje tragove u arhivskom gradivu. Izvješća su se slala za svakih deset dana u mjesecu, dakle od 1. do 10., od 11. do 20. i od 20. do 31. u mjesecu. Tako je i prvi izvještaj, kako se izričito navodi, „sastavljen iz primljenih dopisa i štampe.”⁷⁸ Dvi-

je nas činjenice upućuju na sumnju u vjerodostojnost i autentičnost toga dokumenta, kao i istinitost činjenica i podataka u njemu. Pregledavanjem rola D-2229 i D-2230 ustanovio sam da gradivo koje je na njima snimljeno, a koje je nazvano „Ustaško-domobranska arhiva“, nije arhivistički sređeno. Takav dokument, bez adresata i adresanta, bez žiga i potpisa, potpuno izvan konteksta dokumenata koji mu na roli prethode odnosno slijede, sigurno izlazi izvan okvira načela prvobitnog reda, načela koje vrijedi u arhivističkom sređivanju fondova javne uprave, pravosuđa i zapovjedništava vojnih postrojbi. (U sređivanju obiteljskih i osobnih fondova te fondova gospodarskih subjekata i političkih stranaka, kao i svih nevladinih udruga primjenjuju se drugačija, njima primjerena, specifična pravila i metode sređivanja.) Moglo bi se posumnjati i da taj dokument izlazi izvan okvira načela provenijencije. Naime, zašto bi on po tom načelu pripadao arhivskom fondu Ministarstva oružanih snaga NDH?

Prijeđimo na unutarnju kritiku dokumenta. Ako se dokument radio iz dopisa i štampe onda valja duboko sumnjati u ono što se tvrdi u njemu. Novine su uvijek bile prilično nepouzdan izvor za točno utvrđivanje činjenica. Može se dodati i to da ratno vrijeme znači ne samo pojačanu cenzuru tiska nego i, što je još važnije, potpuno svjesno izvrtanje i iskrivljavanje činjenica radi ratnih napora i ratne propagande. Treća rubrika, pod nazivom *Četnička akcija*, izričito navodi da njemačka vojska čisti predjel glinskog kotara. Poimence se spominju sela Brkčevina i Zalaj u općini Stanković (tj. Stankovac – nap. B. S.). Ne samo da se sela pod tim nazivom ne mogu pronaći u imenicima naselja, pa ih treba preimenovali u sela Brkiševina i Zaloj, budući da ta sela postoje u tom kraju, nego izvještaj ide i dalje i određuje i treće selo, Pokupsko, u kotaru Pesarovina kao mjesto u kojem su se pojavili četnici. U četvrtoj rubrici *Akcija naših snaga* stoji: „Za čišćenje trokuta Glinskog bile su u pripremi naše satnije iz Karlovca i Siska, no nisu korištene; njemačke jedinice su završile čišćenje.“

Ako uzmemo u obzir da su domobranska i oružnička izvješća olako koristila riječ „četnici“ i da se to radilo po ideološkoj i političkoj matrici NDH koja je Srbe od samog početka kvalificirala kao nepodobne i sumnjive, to se izvješće ipak naizgled podudara s podacima iz historijske literature.⁷⁹ Naime, Edmund Glaise von Horstenau, kao predstavnik njemačkih oružanih snaga u Zagrebu šalje telegram Keitelu i Hitleru 12. svibnja. Iz tog je telegrama važan sljedeći isječak:

Dok su dosad mjerodavni hrvatski vojni krugovi bili više skloni da unutrašnjopolitičku konsolidaciju države prikazuju u ružičastim bojama, to se u posljednjih 48 sati donekle izmijenilo. Zapravo, množe se pojave formiranja „bandi“ i sukoba pa su u jednom slučaju morale intervenirati njemačke trupe (pojačani bataljun). Još uvijek značajan dio muškoga srpskog stanovništva posjeduje oružje, koje drži na upotrebu prema starom balkanskom običaju. Stoga je pitanje razoružanja postalo upravo ključno vojno pitanje mlade države.⁸⁰

Tko podrobnije i preciznije zahvaća povijesnu zbilju u ovom slučaju – svjedočanstva, literatura ili arhivsko gradivo? Dana 22. svibnja Vojni ured Zapovjedništva kopnene vojske NDH šalje izvješće Glavnom stožeru vojskovođe.⁸¹ U četvrtoj rubrici *Četnička akcija i rezultat* suhoparno se navodi „-10/11. svibnja u Hrvatskom Blagaju streljani su uhvaćeni četnici i pobunjenici...“ Ovdje je riječ o Srbima iz Veljuna i nekih drugih mjesta na Kordunu koji su optuženi zbog pokušaja četničkog ustanka protiv NDH i ubojstva obitelji Mravunac.⁸² Dakle, na njih je primijenjena Zakonska odredba za obranu naroda i države koju je Pavelić proglasio već 17. travnja.⁸³ Za nas je izuzetno značajno da se u nastavku rubrike ponavlja tvrdnja iz već navedenog dokumenta o akciji njemačke vojske dana 13. i 14. svibnja u selima Brkiševina i Zaloj te Pokupsko. Zašto njemačka vojska vrši čišćenje? Peta rubrika V *Akcija naših snaga i rezultat* daje objašnjenje. „... Rezultat ovoga bio je negativan, i prikupljeno je samo nešto ratnog materijala i oružja. Samo čišćenje završile su njemačke jedinice.“ Jednu opću sliku možemo vidjeti na primjeru izvješća Savskog divizijskog područja od 22. svibnja koje je zaprimilo tajništvo Zapovjedništva kopnene vojske 23. svibnja.⁸⁴ Prema tom izvješću, razoružanje stanovništva na području zapovjedništva nastavlja se nesmetano i samouvjereno se tvrdi „ovaj rad bit će završen.“ No, nešto čudno izbija iz izvješća. U nastavku se kaže: „Zbog iznimnih mjera, obične pripravnosti kao i javne koja je uslijedila od strane njemačkih vlasti, akcija oko prikupljanja ratnog materijala i razoružanje stanovništva momentalno je obustavljena. Poteškoće postoje utoliko što pučanstvo skriva pred vlastima oružje i ostali vojni materijal.“ Dovoljno je pritom dodati da se u izvješću izrijeком tretira problematika razoružanja stanovništva i Hrvatske seljačke zaštite.

Prikrivaju li vojni obavještajci namjerno i maliciozno ustaške pokolje u Blagaju i u Prekopi u noći s 12. na 13.

svibnja? Jesmo li o razoružanju stanovništva, a posebno srpskog stanovništva u formativnom razdoblju NDH propustili napraviti podrobna istraživanja u historiografiji? To bi bio doprinos jednom segmentu povijesti prve ratne godine.

Prije nego što zatvorimo pitanje njemačkog povjerenja u ustaške, odnosno domobranske izvore informiranja i pitanje oskudnosti dokumenata o pokolju u glinskoj crkvi, pozabavimo se pitanjem cezura u nasilju. Naime, je li ta cezura uopće postojala? Ustanove u nastajanju, kakve su bile MINORS NDH i MUP NDH, sigurno nisu mogle odgovoriti zadaćama kakve se postavljaju pred uhođana, sređena i ugledna državna ministarstva koja obiluju raznovrsnim stručnjacima i iskusnim službenicima. Urudžbeni zapisnik Vojnog ureda Zapovjedništva kopnene vojske MINORS-a za 1941. otvoren je 26. svibnja s brojem 1, a zaključen s brojem 537 od 3. kolovoza s obrazloženjem da je Obavještajni odjel čija se dokumentacija zaprimala, vodila i otpremala u tom urudžbenom zapisniku prestao postojati 4. kolovoza.⁸⁵ To zvuči logično. U službenom glasilu ministarstva objavljen je Propisnik Glavnog stožera Hrvatskog domobranstva od 30. srpnja 1941.⁸⁶ To znači da sam se za razdoblje do početka kolovoza 1941. u izradi sumarnog inventara za fond mogao poslužiti samo naknadnom rekonstrukcijom ustroja ministarstva. Rekonstrukcija je napravljena u sklopu djelatnosti Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske.⁸⁷ Kao takva, lako je moguće da pati od iskrivljenog sjećanja zbog grešaka u pamćenju, odnosno naknadne pameti. Naravno da je otvoreno pitanje i jesu li pred istražnima organima OZN-e i UDB-e bivši istaknuti članovi aparata vlasti NDH iznosili uvijek točno ono što znaju, s obzirom na to da su im vlastiti interesi i vlastita koža u pitanju. Može li se uvijek vjerovati Glaise von Horstenauu?

Bilo kako bilo, nedostatak dokumenata MINORS-a NDH za lipanj i početak srpnja 1941., barem po dosadašnjim istraživanjima, ne omogućuje nam zaključak da je ustaško nasilje prestalo nakon masakra glinskih Srba u Prekopi i nastavilo se istom tek u glinskoj crkvi krajem srpnja. Sklon sam u osnovi vjerovati svjedočanstvima i sjećanjima o razdoblju od travnja do kolovoza 1941. koja su objavljena u *Glinskom zborniku* iz 1988. Ona daju sliku neprekidnih sukoba, nasilja i ubojstava, kao i organiziranja noćnih seoskih straža u različitim mjestima, a sve u cilju borbe za goli opstanak i život. Impresionističke skice Glaise von Horstenaua uklapaju se u tu sliku:

Već nešto ranije (10. VII) Glaise je telegramom informirao Vrhovnu komandu da već duže vremena prima, i od vojnog zapovjednika u Beogradu i od njemačkih okupacionih jedinica u Hrvatskoj i njihovih nadređenih komandi, žestoke pritužbe na zabrinjavajuće prilike koje stvaraju na mnogim mjestima u zemlji protuzakoniti postupci legalnih i ilegalnih ustaša (ustaša i „nastaša“), postupci koji ne štete ni dobra ni živote.⁸⁸

Za opću sliku raspoloženja u selima u glinskom kotaru možemo se poslužiti novim izvješćem obavještajne službe Savskog divizijskog područja od 18. srpnja koje je poslano zapovjedniku kopnene vojske NDH.⁸⁹ To izvješće o vanjskoj i unutarnjoj situaciji je, kako se navodi, sastavljeno iz primljenih dopisa za period od 10. do 20. srpnja 1941. Druga rubrika *Raspoloženje naroda* govori o Srbima. Oni su utučeni i preplašeni zbog seobe iz jednog kraja države u drugi i u Srbiju. Prelazi ih veliki broj u rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest.

Već uobičajena treća rubrika. *Četnička akcija* između ostalog kaže:

Srbi se u okolici Petrinje prikupljaju i bjegaju u šume, kako bi se okupljeni mogli dignuti i napasti Petrinju. Uslijed akcija preseljavanja pravoslavnog življa u prostoru pravca željezničke pruge Petrinja-Glina i sjeverozapadno do Kupe razbjeglo se u šume. Oni se prikupljaju radi šire akcije. Poslata je jedna satnija u Petrinju za odbjelim življem.

Zaključak u tome izvješću samo ponavlja već ustaljenu sliku o lošim odnosima domobranske vojske i ustaša. „Normalno stanje otežavaju nedorasli ustaški dužnosnici kao i samovoljni izgredi ustaša uopće.“ „Nedostatno organizirano iseljavanje Srba i Židova pogoršava raspoloženje...”

Drugo izvješće, za razdoblje od 10. do 20. srpnja 1941. navodi da je evakuiranje istaknutijih seljaka već počelo komešati srpska sela, jer se seljaci boje da će morati napustiti svoja ognjišta.

Pri pojavi ustaša oni bježe iz sela u šume gdje provode noći. Zbog toga je već došlo do incidenta 13/14. 7. sa seljacima u selu Lužani (Luščani – nap. B. S.) kod Gore, kotara Petrinja. Seljaci su tom prilikom razoružali jednog seoskog redara i dva seoska ustaše, oboružani kosa-ma i sjekirama povukli se u šume i presjekli telefonske

veze između Gline i Petrinje. Uz asistenciju odjeljenja vojske iz Petrinje, oružništvo i ustaše uspostavili su red, ali su pobili nekoliko ljudi, koje su zatekli u šumi. Veliki župan župe Gora izdao je proglas da se svi seljaci moraju nalaziti po selima, jer će u protivnom biti smatrani za bjegunce.⁹⁰

Zanimljivo je da to izvješće nije objavljeno u Zborniku dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda.

Naravno uvijek, a pogotovo u ratno doba, treba provjeravati dokumente različite provenijencije. U štabu Narodnooslobodilačkih i partizanskih odreda (NOPO) Korduna i Banije održana je konferencija delegata NOP-a Korduna i Banije mjeseca rujna 1941.⁹¹ Zapisnikom je konstatirano da je masa u Lužičanima (tj. Luščanima) spontano razoružala ustaše i tvrdi se da je to imalo utjecaj na okolinu. Optužuje se imućnije Srbe da surađuju s ustašama. Kao pozitivan primjer navodi se „hrvatska općina Stankovac” koja ne napada Srbe. Kao objašnjenje za to nudi se tvrdnja da su članovi Komunističke partije (KP) i aktivisti i prije djelovali u toj općini. Sada slijedi ključna konstatacija: izvješćuje se o napadu na Banski Grabovac od 23. srpnja i navodi da je upravo, odnosno tek reakcija na taj napad natjerala narod u šume. Drugačijim očima gleda se na bijeg seljaka u šume iz obavještajne službe Savskog divizijskog područja, a drugačijim očima iz partizanskog štaba Korduna i Banije.

Stav KP-a ogleda se i u izvješću Vlade Popovića, delegata Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ) i Glavnog štaba NOPO-a Jugoslavije koje je u kolovozu 1941. upućeno CK KPJ-u, a govori o ustaškom teroru i partizanskim akcijama u Kordunu i Lici. Popović izričito navodi da su 24. srpnja u ustaškom teroru stradala najviše sela Vlahović, Grabovac, Ravno Rašće i Drenovac. Izravno optužuje pravoslavne popove i trgovce da su minirali akciju KP-a o postavljanju straža po selima. Možemo se upitati jesuli seljaci postavljali straže po selima na inicijativu Partije ili je to bio prirodni obrambeni refleks. Jer, teška je optužba da su stradali u odmazdi za napad u Banskom Grabovcu bili žrtve izdaje svojih svećenika i trgovaca. Naime, za akciju Vasilja Gaćeše u Banskom Grabovcu „pouzđano” se zna da je ubijeno „10 ustaša” i da su uništene telefonske i telegrafске veze oko Gline. No, s druge strane navodi brojku od više od 300 uhvaćenih ljudi koji su dovedeni u Glinu i poklani u crkvi, kao i 700 ljudi koji su se vratili u sela i također su poklani (vjerojatno u crkvi). Popović nalazi i

neposrednog krivca i izvršitelja. Ustaški bojnik Vidaković prvu je grupu ljudi poklao u odijelima, a drugu je prvo svukao, jer je imao namjeru poslije prodavati ta odijela za stare krpe. Popović ne govori o ustaškoj odmazdi nakon napada u Banskom Grabovcu na način kao što se o tome govori u literaturi niti objašnjava da su nesretni seljaci dovedeni u Glinu lažnim obećanjima o prekrštavanju. Navodimo što je napisao Popović o situaciji i kotarima Glina i Vrginmost u izvještaju.

„Izveštaj o akcijama: **Kordun**”⁹²

Glina: Pojavilo se kolebanje kod jednog dijela partijaca, naročito prilikom žešćeg napada na okolna sela. 24-og VII postradala su najviše sela Vlahović, Grabovac, Ravno Rašće i Drenovac. Pohvatano je oko 600 ljudi, većinom staraca, žena i djece, 100 je pušteno a 500 otpremljeno za Gospić. Ostali dio seljaka se povukao u šumu Šamaricu i dao otpor. Kod povlačenja seljaci su na inicijativu part.[ije] ostavili straže po selima. Pravoslavni popovi i trgovčiči su im se smijali. Naši su nasjeli, povukli straže, a tada su popovi i trgovci pozvali ustaše koji su poklali 16 žena i 10 staraca. U selu Grabovcu razoružano i ubijeno 10 ustaša, uništene telef.-teleg. veze oko Gline. u selu Ružine pohapšeno i strijeljano 60 ljudi. Hrvatska Bojna – 150 ljudi pošlo da razoruža oblajsku žand. stanicu. Bili su izdani i 20 ustaša iz zasjede otvorilo je paljbu. Naši su se povukli bez žrtava. Osim već poubijanih, pohvatano je po svim selima preko 300 ljudi, dovedeno u Glinu i u crkvi poklano. Nastala je demoralizacija. Popovi i kulaci pozvali narod na popuštanje. Povratilo se oko 700 ljudi. Ustaški major Vidaković iz Gline dao ih je sve poklati i to na ovaj način: Prvu turu je poklao u odijelima, poslije toga su svukli odijela i dali prati. Dugu turu je svukao (jer je šteta [trošiti] sapuna) i gole poklao. Ta odijela prodaje za stare krpe. Seljaci koji su se predali bili su iz 4 sela gdje nije bilo part.[iske] org.[anizacije]. Oko 300 seljaka spremno za svaku akciju. Oružja malo.

Vrginmost: I ovdje popovima i kulacima nasjelo oko 50 ljudi. 39 njih strijeljano. Ostali videći izdaju povukli se na pozicije i dali žestok otpor ustašama. Žrtava nije bilo. Ustaše se povukli. Oko 30 ustaša razoružano i dijelom poubijano. U selu Taborištu ubijeno na mjestu 60 ljudi, većinom staraca. Provodi se vojna org.[anizacija] i disciplina, [postavljaju] komandiri i komesari.

Dakle, u njegovom izvješću ne spominje se pokolj na otvorenom u okolici Grabovca, pa se teško može raz-

brati da je pokolj na otvorenom u okolici Grabovca bio jedan zločin, u ubojstva u glinskoj crkvi drugi.⁹³

Ustaški je režim imao tada prednost u raspolaganju kakvim-takvim državnim aparatom. Ravnateljstvo za javni red i sigurnost kod velike župe Gora u Petrinji javlja istom 24. srpnja MUP-u NDH da je to jutro željeznička postaja u Banskom Grabovcu napadnuta, demolirana te da su šef postaje i općinski bilježnik iz Grabovca odvedeni u nepoznatom smjeru i da je telefonski promet s Glinom poremećen. Zato je jutarnji vlak iz Karlovca u Petrinju stigao sa zakašnjenjem od sat vremena, a pritom je dovezao ranjenike iz tog napada. Talijan Domenico Cimbaro, vlasnik ciglane u Banskom Grabovcu zaklan je. Svjedoci su tvrdili da je u napadu moglo sudjelovati oko 50 ljudi i da su napadači bili Srbi. Međutim, nikoga nisu mogli prepoznati.⁹⁴

Pisani trag o represalijama u Banskom Grabovcu u znak odmazde za napad Vasilja Gaćeše i drugova može se pronaći u dokumentima MUP-a.⁹⁵ Zamjenik kotarskog predstojnika u Glini izvješćuje 7. kolovoza MUP NDH da poslije izvršenog napada na općinu i željezničku postaju u Banskom Grabovcu dana 24. srpnja i *nakon provedenih represalija* (kurziv nap. a.) u toj općini nije ostao ni jedan službenik. I izvješće Prve oružničke pukovnije od 30. srpnja poslano Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu (poslije Glavno zapovjedništvo oružništva NDH) bilježi napad na željezničku postaju Banski Grabovac i represalije ustaša nakon napada. Što je još značajnije, po tom izvješću od uhićenih i poslije strijeljanih seljaka saznalo se da je vođa akcije bio Vasilj Gaćeša, a doznala su se i imena ostalih sudionika.⁹⁶

Dakle, s jedne strane gradivo Predsjedničkog ureda MUP-a NDH, koje je izuzetno dobro sačuvano za razdoblje od proglašenja NDH do jeseni 1941., svjedoči o napadima na ustanove i postrojbe NDH, a s druge strane se niti za jedan ustaški pokolj u pravoslavnim crkvama ne može pronaći ni retka. Pregledao sam gradivo Predsjedničkog ureda od kutije 23 do kutije 28. Isto tako, arhivsko gradivo Tajništva ministra MUP-a šuti o pokoljima u crkvama, barem u razdoblju do jeseni 1941. Na skupu o Glini 28. i 29. lipnja 2012. saznali smo da Nijemci nisu odobravali nasilje i ubojstva koja su uslijedila nakon prijetvornog poziva na pokrst. Ponavlja se obrazac: kao što je u njemačkim arhivima drugi pokolj u Glini, onaj s kraja srpnja i početka kolovoza, vrlo oskudno dokumentiran, tako je i u arhivskim fondovima ustanova NDH njegovo spominjanje gotovo potpuno izostalo.

Ipak, na posredan se način može saznati da je Glina postala strah i trepet za okolno pravoslavno stanovništvo. Vrhovno oružničko zapovjedništvo zaprimilo je 15. kolovoza izvješće Prve oružničke pukovnije i prosljedilo ga Ministarstvu domobranstva.⁹⁷ Zapovjednik oružničkog vođa iz Karlovca pozivao je 7. kolovoza seljake na području Lasinje da se vrate kućama i da do idućeg dana dočekaju vojsku i oružništvo. Jamčio im je da im se ništa neće dogoditi. Pritom je dodao da su seljaci spremni predati se hrvatskoj vojsci i oružništvu, ali *nikako ne ustašama* (kurziv nap. a.). Izvješće daje ocjenu da su na području postaje Lasinja sela jako uznemirena i da se seljaci skrivaju po šumama, *jer se pronijela vijest da oni koji se dobrovoljno predaju bivaju voženi kamionima u Glinu gdje ih ustaše kolju* (kurziv nap. a.). Taj dokument je prijepis izvornika koji se čuvao u arhivu Vojnoistoriskog instituta u Beogradu. Prijepis je učinjen 1952.

Drugi dokument daje naslutiti zavjeru šutnje među ustašama o pokolju u glinskoj crkvi. Sekcija za opravku telefonskih linija iz Zagreba javlja Ministarstvu domobranstva 31. srpnja u 9:40 da je išla popraviti telefonsku liniju Zagreb – Bihać i pritom naišla na pobunjenike. Uz pomoć oružništva zarobila je 50 pobunjenika i otpratila ih u Glinu.⁹⁸ Izvadak o situaciji tijekom 2. kolovoza i noću s 2. na 3. kolovoza govori da je oko ponoći izvršen napad četnika na Topusko. Kao što vidimo, i dalje se u službenoj korespondenciji NDH četnici optužuju kao jedini koji oružjem napadaju tu državu. Taj napad je odbijen, prilikom čega se pucalo i u samom mjestu. Za nas je važna veza koju Topusko ima s Glinom, u kojoj je smješten stožer ustaškog pukovnika Rolfa.⁹⁹ Taj dan podmaršal August Marić je u 18:15 sugerirao Rolfu da bi morao svaki dan javljati Glavnom stožeru o svim akcijama ustaša koji ne rade po zapovijedima vojnih zapovjednika.¹⁰⁰ Preko Ustaškog stana u Sisku je u 1:30 dobivena veza s Glinom odakle je javljeno da se stanje u Topuskom smirilo. Vijest je zatim potvrđena iz Topuskog. Do 5. kolovoza Rolf nije izvijestio Marića o događajima u Glini. U gradivu MINORS-a u Hrvatskom državnom arhivu postoji nedostatak sačuvanih dnevnih doglasnih izvješća Glavnom stožeru poslije 5. kolovoza. Izvješća koja su svako jutro, sve do kraja NDH, stizala u Glavni stožer, nastavljaju se u fondu tek od kraja 1941. No, u svakom slučaju, pukovnik Rolf se oglašio na Marićev zahtjev da ga promptno izvještava o tome što rade ustaše u Glini. I nije to bio prvi put da se tadašnjeg glavar Glavnog stožera vojskovođe Marića nije puno uzi-

malo u obzir.¹⁰¹ Nekoliko dana prije, 25. srpnja, Marić je uputio zahtjev MUP-u da se raspita kod upravnih i redarstvenih vlasti o količini samokresa (pištolja) koju bi mogli dostaviti vojsci, s obzirom na to da ih ona ne može dobiti od njemačkih vojnih vlasti iz ratnog plijena niti ih se može negdje drugdje nabaviti. Gradske, kotarske i župske upravne i redarstvene vlasti su odgovorile uglavnom da nemaju pištolje, odnosno da su ih podijelile ustašama. To je u MUP-u uzeto na znanje i stavljeno *ad acta* 29. kolovoza.¹⁰²

Dakle, stožer ustaškog pukovnika Rolfa bio je oko 1. kolovoza smješten u Glini. Trebalo bi dodatno istražiti je li on bio *de facto* vlast tada u gradu. Mislim da je njegovo ime zanemareno u dosadašnjim istraživanjima i da snosi najveću odgovornost za pokolj u glinskoj crkvi. Tomislav Rolf, taj ražalovani zapovjednik voda koji je službovao u 33., 28. i 35. pješadijskom puku Kraljevine SHS, a zatim radio kao službenik u *Hrvatskom radiši* prijavio se i položio prisegu NDH odmah na početku, 10. travnja 1941.¹⁰³ Uslijedio je strelovit uspon u ustaškoj hijerarhiji. Već od 15. travnja do 28. svibnja zapovijedao je Ustaškom jurišnom bojnom Zagreb, a od 28. svibnja do 30. lipnja je zapovjednik Prve ustaške pukovnije. Cijelog srpnja Rolf je držan u Glavnom stožeru Ustaške vojnice. Od 1. kolovoza postavljen je za zapovjednika ustaškog zdruha na Kordunu. Već 5. rujna je zapovjednik ustaškog zdruha u Kulen Vakufu. Početkom sljedeće godine iz određenih je razloga napustio Ustašku vojnicu. Nalazimo ga ujesen u Staljingradu. Tijekom te bitke sudjeluje u 369. pojačanoj pješачkoj pukovniji. Njegov zapovjednik piše upravo porazno o njemu:

Čovjek bez značaja. Alkoholičar. Nelojalan suradnik. Veliki demagog. Bolesne ambicije. Sposoban da ruši. Slab i loš primjer mladima, jak negativan utjecaj na iste. Velika kukavica. Za vrijeme boravka u Staljingradu nije se usudio obići ni zapovjednike satova, a kamoli položaj. U rubrici „Promaknuće“ ocjena u bilješki za sposobnik je isto porazna: „Ne zaslužuje ni ovo što ima. Izbačen iz ustaških redova i došao da „usreći“ domobranstvo.“¹⁰⁴

Postoje vrlo jake indicije da je odsutnost dokumentiranosti pokolja u glinskoj crkvi proizišla iz nategnutih odnosa u trokutu njemačka vojska – domobrani – ustaše. Sumnjičavost i nepovjerenje koje su iskazale sile Osovine prema vojsci koja je, barem je tako zamišljeno, trebala biti regularna vojska NDH, ukazuje kroz dokumente i na vrlo licemjerman odnos prema domobranima.

Jer, tko je naoružao, i što je još važnije, tko je naoružavao ustaše tijekom cijeloga rata? Stoga bi se pitanje o njemačkom povjerenju u ustaške, odnosno domobranske izvore informiranja moglo i preformulirati. Može se također reći da su, prihvaćajući objašnjenja i ekspertizu događaja koja su dolazila iz Ustaške vojnice i ustaških zdругova, Nijemci zapravo igrali dvostruku igru, samo na drugačiji način i s drugačijim interesima nego Talijani. Puno se govorilo u literaturi o divljim ustašama. Naravno da se pritom može nazreti zaključak da i u ludilu ima sistema.

Dakako, da bi se te indicije pretvorile u nešto čvrsto i opipljivo, potrebno je obaviti složenija i sveobuhvatnija istraživanja. Mišljenja sam da će nas kontekst cjelokupnih zbivanja u 1941. odvesti u pravom smjeru.

FONDOVI TIJELA JAVNE VLASTI NR HRVATSKE

Zašto je nepravredno zapostavljen fond HR-HDA-306 Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NRH (1944. – 1947.) u istraživanju stradanja Srba u Drugom svjetskom ratu teško je reći. Može se samo naglasiti da sumarni inventar iz 1988., koji donosi izjavu o dobroj sačuvanosti gradiva tvorca fonda, pruža određeni orijentir u snalaženju u gradivu. On nam odmah upada u oči s 21 knjigom imenika žrtava fašizma. Koriste li se te knjige u istraživanjima? U pravilu, slabo. A vrijedilo bi se njima pozabaviti temeljitije.¹⁰⁵ Također, s kutijom 30 toga fonda počinju popisi žrtava po okruzima. Na kraju su kutije popisi žrtava za kotar Glinu.¹⁰⁶ Pod nadležnošću okruga Karlovac imamo i kotar Vrginmost predstavljen popisima žrtava i statističkim podacima o žrtvama.¹⁰⁷ Nadalje, u seriji Zh u kutijama 638 i 639 sačuvan je popis žrtava po mjestu zločina unutar Jugoslavije. Sljedeće tri kutije (640 – 642) imaju popis žrtava po mjestu podrijetla.¹⁰⁸ I konačno, kao pomoćni organi ZKRZ-a javljaju se Okružna komisija Banija u kutiji 690¹⁰⁹ i Okružna komisija Karlovac u kutiji 695.¹¹⁰ To bi se gradivo svakako moglo više koristiti.

ZAKLJUČAK

Arhivsko gradivo za povijest kotara Glina i Vrginmost od 1939. do 1941. djelomično je sačuvano i predstavlja dobar prikaz političke i vojne situacije u kotarima u razdoblju Banovine Hrvatske (BH), od kasnoga ljeta 1939. do jeseni 1941. Sačuvani dokumenti u fondovima

tijela javne vlasti BH pružaju podatke o političkoj situaciji i služe kao prikaz konteksta u kojem su funkcionirale vlasti i ljudi na području Gline i Vrginmosta.

Fondovi i zbirke konzultirani u članku formirani su u Hrvatskom državnom arhivu, odnosno preuzeti iz nekadašnjega Arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske.

Ratno je razdoblje od početka bilo vrijeme borbe za goli opstanak i preživljavanje srpskoga naroda. Dokumenti tijela javne vlasti, odnosno vojnih ustanova i postrojbi NDH od svibnja 1941. pa nadalje govore o sukobima s „četnicima“ i njihovom razoružavanju, više ili manje uspješnom. Važno je napomenuti da je po ideološkoj i političkoj matrici NDH, odnosno njezina tijela javne vlasti, smatrao da su Srbi nepodobni i sumnjivi samim tim što su Srbi. Na taj se način u dokumentima često izjednačavalo Srbe i četnike, ili se izjednačavalo četnike i partizane.

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) kao organizator partizanskog pokreta, s druge je strane predstavljala svoju ulogu u obrani Srba protiv ustaških zločina, njihovom bježanju u šume i organiziranju noćnih straža u selima kao svoju vlastitu ideju i svoj uspjeh. Gotovo je sigurno da je narod bježao u šume i branio se na druge načine u strahu za vlastite živote i u borbi za preživljavanje.

nje. Nagon za samoodržanjem ne treba nekakav izvanjski poticaj.

Gradivo koje bi eksplicitno govorilo o pokolju u glinskoj pravoslavnoj crkvi u razdoblju između 29. srpnja i 5. kolovoza 1941. nije pronađeno u dokumentima tijela javne vlasti NDH. Među ustašama je postojala zavjera šutnje o tim tragičnim događajima. Posredno se, međutim, mogu pronaći podaci u dokumentima o prijetvornom ustaškom pozivanju pravoslavnih žitelja na prekrštavanje u Vrginmost i umjesto toga pokolj onih koji su prisilno odvezeni u Glinu na tobožnje prekrštavanje. Uzbuna u srpskom narodu bila je tolika da dokumenti vojnih postrojbi NDH nisu to mogli prikriti.

Vlado Popović, delegat Centralnoga komiteta KPJ-a izvijestio je u pismu CK KPJ-a da je oko 1000 ljudi poklano u glinskoj pravoslavnoj crkvi. Njegov prikaz događaja u kotarima Glina i Vrginmost sigurno podliježe kritičnom propitkivanju i analizi, korištenjem između ostaloga i dokumenata različite provenijencije i uspoređivanjem sličnosti i razlika među njima.

Arhivski fondovi Hrvatskoga državnog arhiva već su bili korišteni za različita istraživanja, ali nisu za ovo istraživanje korišteni u dovoljnoj mjeri. Pijetet prema žrtvama i potreba njegovanja sjećanja zahtijevaju daljnja istraživanja.

¹ HDA, Vodič za fondove HR-HDA-155 Banovina Hrvatska. Kabinet Bana, HR-HDA-156 Banovina Hrvatska. Predsjednički ured Bana, HR-HDA-157 Banovina Hrvatska. Odjel za unutarnje poslove i HR-HDA-158 Banovina Hrvatska. Odjeljak za državnu zaštitu (u daljnjim bilješkama i tekstu Vodič). Navedeno izvješće se nalazi na stranici 1 Vodiča i ima signaturu HR-HDA-155 BHKB, kut. 7, Opći spisi, 3380/1939.

² HDA, Vodič, str. 6, HR-HDA-155 BHKB, kut. 28, Opći spisi, 27871/1940.

³ HDA, Vodič, str. 54, HR-HDA-155 BHKB, kut. 89, Opći spisi, 16411/1941.

⁴ HDA, Vodič, str. 59, HR-HDA-155 BHKB, kut. 93, Opći spisi, 24846/1941.

⁵ HDA, Vodič, str. 77, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 5, Opći spisi, 67739/1939; Vodič, str. 78, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 7, 71609/1939.

⁶ HDA, Vodič, str. 79, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 8, Opći spisi, 72045/1939.

⁷ HDA, Vodič, str. 80, HR-HDA-157 BHOUP, Opći spisi (i dalje Opći spisi) kut. 10, 79343/1939.

⁸ HDA, Vodič, str. 80, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 10, 79344/1939.

⁹ HDA, Vodič, str. 80, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 10, 79347/1939.

¹⁰ HDA, Vodič, str. 82, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 13, 90232/1939.

¹¹ HDA, Vodič, str. 84, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 15, 97660/1939.

¹² HDA, Vodič, str. 86, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 25, 183/1940.

¹³ HDA, Vodič, str. 89, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 52, 591/1940.

¹⁴ HDA, Vodič, str. 92, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 60, 2898/1940.

¹⁵ HDA, Vodič, str. 95, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 67, 5488/1940.

¹⁶ HDA, Vodič, str. 105, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 90, 14370/1940.

¹⁷ HDA, Vodič, str. 105, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 90, 14371/1940.

- ¹⁸ HDA, Vodič, str. 105, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 90, 14443/1940.
- ¹⁹ HDA, Vodič, str. 106, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 93, 16501/1940.
- ²⁰ HDA, Vodič, str. 112, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 102, 22969/1940.
- ²¹ HDA, Vodič, str. 112, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 102, 23426/1940.
- ²² HDA, Vodič, str. 121, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 120, 37375/1940.
- ²³ HDA, Vodič, str. 121, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 120, 37376/1940.
- ²⁴ HDA, Vodič, str. 122, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 121, 37876/1940.
- ²⁵ HDA, Vodič, str. 123, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 124, 40949/1940.
- ²⁶ HDA, Vodič, str. 125, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 127, 42927/1940.
- ²⁷ HDA, Vodič, str. 126, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 130, 45242/1940.
- ²⁸ HDA, Vodič, str. 127, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 132, 47671/1940.
- ²⁹ HDA, Vodič, str. 130, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 138, 52977/1940.
- ³⁰ HDA, Vodič, str. 132, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 141, 56404/1940.
- ³¹ HDA, Vodič, str. 135, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 145, 61074/1940.
- ³² HDA, Vodič, str. 144, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 164, 81706/1940.
- ³³ HDA, Vodič, str. 157, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 199, 127287/1940.
- ³⁴ HDA, Vodič, str. 163, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 223, 1138/1941.
- ³⁵ HDA, Vodič, str. 164, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 226, 2684/1941.
- ³⁶ HDA, Vodič, str. 164, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 226, 2874/1941.
- ³⁷ HDA, Vodič, str. 164, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 227, 3056/1941.
- ³⁸ HDA, Vodič, str. 174, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 244, 13420/1941.
- ³⁹ HDA, Vodič, str. 176, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 249, 16985/1941.
- ⁴⁰ HDA, Vodič, str. 178, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 254, 21222/1941.
- ⁴¹ HDA, Vodič, str. 180, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 257, 24425/1941.
- ⁴² HDA, Vodič, str. 183, HR-HDA-157 BHOUP, kut. 263, 30993/1941.
- ⁴³ HDA, Vodič, str. 189, HR-HDA-158 BHODZ, Povjerljivi spisi (i dalje serija Povjerljivi spisi), kut. 6, 42695/1939.
- ⁴⁴ HDA, Vodič, str. 190, HR-HDA-158 BHODZ, kut. 7, 46924/1939.
- ⁴⁵ HDA, Vodič, str. 197, HR-HDA-158 BHODZ, kut. 12, 27/1940.
- ⁴⁶ HDA, Vodič, str. 198, HR-HDA-158 BHODZ, kut. 12, 101/1940.
- ⁴⁷ HDA, Vodič, str. 207, HR-HDA-158 BHODZ, kut. 40, 4929/1940.
- ⁴⁸ HDA, Vodič, str. 210, HR-HDA-158 BHODZ, kut. 43, 6165/1940.
- ⁴⁹ HDA, Vodič, str. 213, HR-HDA-158 BHODZ, kut. 52, 13113/1940.
- ⁵⁰ HDA, Sumarni inventar fonda HR-HDA-223 MUP NDH, Milan Pojić, 1993. godine, str. 2.
- ⁵¹ HDA, isto, str. 13.
- ⁵² HDA, Sumarni inventar fonda HR-HDA-1076 PONOVA, Živana Hedbeli, 1999. godine, str. 35.
- ⁵³ HDA, isto, str. 49.
- ⁵⁴ HDA, isto, str. 90.
- ⁵⁵ HDA, isto, str. 93.
- ⁵⁶ HDA, isto, str. 95.
- ⁵⁷ HDA, isto, str. 104.
- ⁵⁸ HDA, isto, str. 104–105.
- ⁵⁹ HDA, isto, str. 105.
- ⁶⁰ HDA, isto, str. 106.
- ⁶¹ HDA, isto, str. 116.
- ⁶² HDA, isto, str. 117.
- ⁶³ HDA, isto, str. 115, 118.
- ⁶⁴ HDA, isto, str. 131.
- ⁶⁵ HDA, isto, str. 135.
- ⁶⁶ HDA, isto, str. 137.
- ⁶⁷ HDA, isto, str. 136–137.
- ⁶⁸ HDA, isto, str. 139.
- ⁶⁹ HDA, isto, str. 140–141.
- ⁷⁰ HDA, isto, str. 142.
- ⁷¹ HDA, isto, str. 144–145.
- ⁷² HDA, isto, str. 151–161.
- ⁷³ HDA, isto, str. 161–162.
- ⁷⁴ Nikica BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH, 1941. – 1945.*, Zagreb, 2003.
- ⁷⁵ HR-HDA-1450 Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koji se odnose na Hrvatsku (dalje D-mikrofilmovi), rola D-2230, MINORS NDH.

- ⁷⁶ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945.*, Zagreb, 1977. g., str. 116.
- ⁷⁷ HR-HDA-1450 D-mikrofilmovi, D-2230, MINORS NDH, spis V. T. 1287.
- ⁷⁸ HR-HDA-1450 D-mikrofilmovi, D-2229.
- ⁷⁹ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945.* Za odnos NDH prema Srbima posebno vidjeti poglavlje „Politika terora nad Srbima”, str. 162–178.
- ⁸⁰ Bogdan KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, 2. izd., Zagreb, 1983., str. 34.
- ⁸¹ HR-HDA-1450 D-mikrofilmovi, D-2230, MINORS NDH, Glavni stožer Vojskovođe V. T. 390, 26. svibanj, 6. lipanj stavljeno a.a.
- ⁸² Slavko GOLDSTEIN, *1941. – godina koja se vraća*, drugo izdanje, Zagreb, 2007., str. 99–100.
- ⁸³ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945.*, str. 158–162.
- ⁸⁴ HR-HDA-1450 D-mikrofilmovi, D-2229, MINORS NDH, Zapovjedništvo kopnene vojske, Tajništvo, T 433, 23. svibnja.
- ⁸⁵ HR-HDA-1450 D-mikrofilmovi, D-2230, MINORS NDH, Urudžbeni zapisnik Vojnog ureda Zapovjedništva vojske za 1941.
- ⁸⁶ HDA, Sumarni inventar (SI) za arhivski fond HR-HDA-487 MINORS NDH, Boris Suljagić, 1995. godine, str. 6.
- ⁸⁷ SI za fond HR-HDA-487 MINORS NDH, str. 4; HR-HDA-1561 RSUP SRH, SDS, Tematske cjeline..., šifra 013.3, redni broj 1, kut. 70.
- ⁸⁸ B. KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, str. 64.
- ⁸⁹ HR-HDA-1450 D-mikrofilmovi, D-2229, MINORS NDH, Zapovjedništvo kopnene vojske, Vojni ured, Obavještajni odjel, O. br. 383/41; Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik), tom V, knj. 1, dokument 92, str. 263–278.
- ⁹⁰ HR-HDA-1450 D-mikrofilmovi, D-2229.
- ⁹¹ HR-HDA Zbirka dokumenata Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (ZD NOV i POJ), Štab NOPO Korduna i Banije, kut. 3.
- ⁹² Zbornik, tom II, knj. 2, Dokumenta Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije 1941–1942, Beograd, 1954. g., str. 46–47.
- ⁹³ Zbornik, tom II, knj. 2, Dokumenta Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije 1941–1942, Beograd, 1954. g., str. 46–47.
- ⁹⁴ HR-HDA-223 MUP NDH, Predsjednički ured, kut. 25, Pr. 19 938/41.
- ⁹⁵ HR-HDA-223 MUP NDH, Predsjednički ured, kut. 26, Pr. 23 809/41.
- ⁹⁶ Zbornik, tom V, knj. 32, dokument 3.
- ⁹⁷ HR-HDA-487 MINORS NDH, Predsjednički ured, kut. 1, O. 278.
- ⁹⁸ HR-HDA-487 MINORS NDH, Glavni stožer, Situacija i dnevna izvješća, Prijepisi iz V. I. I., 30. – 31. 7. 1941., kut. 7.
- ⁹⁹ HR-HDA-487 MINORS NDH, Glavni stožer, Duglasna izvješća, 2. 8. 1941., kut. 4.
- ¹⁰⁰ Isto.
- ¹⁰¹ Nikica BARIĆ: „General August Marić: životopis jednoga hrvatskog časnika”, *Časopis za suvremenu povijest* 33 (2001), 2, str. 355–385.
- ¹⁰² HR-HDA-223 MUP NDH, Predsjednički ured, kut. 27, Pr. 26 910/41.
- ¹⁰³ HR-HDA-487 MINORS NDH, Osobni ured, Matični listovi, Tomislav Rolf.
- ¹⁰⁴ HR-HDA-487 MINORS NDH, Osobni ured, Matični listovi, Tomislav Rolf.
- ¹⁰⁵ HDA, Sumarni inventar za fond HR-HDA-306 ZKRZ, Slavica Pleše, 1988. godina, str. 8, 9, 11, 12.
- ¹⁰⁶ HDA, isto, str. 18.
- ¹⁰⁷ HDA, isto, str. 22.
- ¹⁰⁸ HDA, isto, str. 60.
- ¹⁰⁹ HDA, isto, str. 66.
- ¹¹⁰ HDA, isto, str. 67.